

1

MOZGÓ VILÁG

2010/1

A MEDÚZA TUTAJÁTÓL A TITANIC FEDELZETEIG

Kornai János • F. Liska Tibor • Pikó András • Iványi Gábor • Donáth László • Czene Gábor • Tenigl Takács László • Csepeli György • Erős Ferenc • Parászka Boróka • Dalos György • Végel László • Farkas Zoltán • Ripp Zoltán • Sándor Erzsi • Krekó Péter-Juhász Attila • Mihancsik Zsófia • Nagy Boldizsár • P. Szűcs Julianna • Pápai Gábor • Théodore Géricault

Nívódíjasainkról

Lator László: Karafiáth Orsolyáról • Vitézy Iván: Ripp Zoltánról • Bächer Iván: Tóth Krisztináról • Békés Pál: Bán Zsófiáról • Kovács Péter: Gerhes Gáborról • Farkas Zoltán: Tábori Zoltánról • Domány András: Rádai Eszterről • P. Szűcs Julian-

Kornai János

Liberté, Égalité, Fraternité

Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról

Bevezetés

A francia forradalom célja a zsarnokság megdöntése volt. Most egy nem kevésbé fontos történelmi esemény huszadik évfordulóját ünnepeljük: a kommunista diktatúra zsarnokságának bukását. Bukarestben gyűltünk össze, az egyetlen olyan országban, ahol ez a drámai változás erőszakkal és vérontással járt. Ez azonban a szabályt erősítő kivétel: a térség többi országában békésen történt ez az alapvető változás. Húsz évvel ezelőtt bársonyos forradalom zajlott le. De még ha vér nélkül ment is végbe, forradalom volt, és ezért jogos a kérdés: mi valósult meg a Liberté, Égalité, Fraternité forradalmi jelszavakból?

A francia forradalom hármas jelszava természetesen nem tartalmazza az összes alapvető értéket. Feltűnően hiányzik két szorosan összekapcsolódó érték: a növekedés és az anyagi jólét. A poszt-szocialista átalakulás más kutatói már sok tanulmányban vizsgálták ennek a két alapvető jelentőségű célnak a teljesülését. (Lásd pl. EBRD 2008 és 2009.) Ezért is merem megkockáztatni, hogy a címben szereplő fontos értékekre összpontosítsam a figyelmemet.

Ezeket is számos értékes elemzés vizsgálta részletesen. A terjedelem korlátai nem engedik meg, hogy részletek-

be bocsátkozzam; előadásom célja inkább egy átfogó keret felvázolása a konferencia vitáihoz.

Liberté

A szabadság különböző jogokból álló halmaz. Osszuk három részre ezt a nagy halmazt, és vizsgáljuk meg a részhalmazokat egyenként!

1. Politikai és emberi jogok

A szocialista rendszer állampolgárait alapvető emberi jogoktól fosztották meg. A rendszerváltás biztosította számunkra az összes alapvető politikai jogot:

- a szólásszabadságot
- a nyílt vagy rejtett cenzúrától mentes szabad sajtót
- a gyülekezési és egyesülési jogot
- az utazás szabadságát
- a kormányzat kritizálásához és a politikai tiltakozáshoz való jogot
- a pártállam megszűnését és a versengő pártok és ideológiák közötti választás jogát.

Ez a *demokrácia* hatalmas új hullámához vezetett térségünkben. Itt a demokrácia egy egyszerű, széleskörűen elfogadott értelmezését alkalmazom, és nem megyek bele abba, hogy milyen definíciós kérdéseket vet fel ez a fogalom.

Az Erste Alapítvány és a Nemzetközi Közgazdasági Kutatások Bécsi Intézete 2009 júniusában Bukarestben nemzetközi konferenciát rendezett a következő témáról: „A társadalmi változások jövője – Víziók és távlatok az átmenet húsz éve után”. A jelen cikk a konferencia angol nyelvű bevezető előadásának magyar szövege. Hálás vagyok Czeglédi Pálnak, Dániel Zsuzsának, Hürkecz Juditnak; Kapás Juditnak, Zdenek Kudrának, Muraközy Baláznak és Róna Dánielnek értékes tanácsaikért, valamint az anyaggyűjtéshez és a tanulmány szerkesztéséhez nyújtott segítségért. Köszönetemet fejezem ki az Erste Alapítványnak, a Collegium Budapestnek és a Közép-Európai Egyetemnek a tanulmány alapjául szolgáló kutatásaim támogatásáért.

E szerint hogy egy országot demokráciának minősítsünk, annak *minimális feltétele* a következő: a hatalmváltásra nem politikai gyilkosság, katonai puccs, az uralkodó udvarában szótt összeeskü-

vés vagy fegyveres felkelés keretében kerül sor. Demokráciában a hatalmon lévőket pontosan szabályozott módon, békés, civilizált, többpárti választáson lehet leváltani.

1. táblázat

A kormányzat leváltása az EU10 országokban, 1989–2008

Ország	Választások 1989–2008	A kormányzat leváltása	Az átalakulás éve
Bulgária	6	5	1991, 1994, 1997, 2001, 2005
Cseh Köztársaság	6	4	1990, 1992, 1998, 2006
Esztorország	6	5	1990, 1995, 1999, 2003, 2007
Lengyelország	7	6	1991, 1993, 1997, 2001, 2005, 2007
Lettország	6	4	1990, 1995, 1998, 2002
Litvánia	6	6	1990, 1993, 1996, 2000, 2004, 2008
Magyarország	5	4	1990, 1994, 1998, 2002
Románia	6	5	1990, 1996, 2000, 2004, 2008
Szlovák Köztársaság	6	5	1990, 1992, 1994, 1998, 2006
Szlovénia	6	4	1990, 1992, 2004, 2008

Megjegyzés: A „kormányzat leváltása” akkor következik be, ha (i) a választást követően jelentősen kicserélődik a kormányzó koalíció, beleértve (ii) a kormány vezetésében történő változásokat, és (iii) a stratégiai prioritások változhatnak. *Forrás:* A táblázatot Zdenek Kudrna (CEU) készítette az Economist Intelligence Unit Country Reports (1990–2008) alapján.

Az 1. táblázat az EU első 10 kelet-közép-európai tagját mutatja. Ezeknek az országoknak a demokratikus voltára erős bizonyítékot szolgáltat az a tény, hogy mindegyikben többször is sor került olyan szabad választásra, amely során leváltották a kormányzó erőket. Eddig még nem jutott hatalomra egyik országban sem olyan politikai rezsim, amelynek sikerült volna magát tartósan „becementezni”, azaz igen hosszú időre kiküszöbölni az ellenzéki erőket, a rivális pártok győzelmi esélyeit.

Sok ember – és különösen a fiatalabb generációk – számára a politikai jogok a normális élet magától értetődő elemét képezik. Ezek azonban egyáltalán nem magától értetődőek! Gondoljunk csak Kínára, ahol teljes sebességgel álltak át jól működő piacgazdaságra, de nem került sor a politikai szféra átalakulására ezzel párhuzamosan! A politikai zsarnokság kelet-európai összeomlásának huszadik évfordulója egybeesik a demokrácia melletti Tienanmen téri tün-

etések véres elfojtásának huszadik évfordulójával. Még az idén sem gyűlhetnek össze ezen a téren a kínai emberek az évfordulás megemlékezésére. Kína brutális rendőrállam maradt. Mi, kelet-európaiak, hálások lehetünk azért, hogy – nagy ajándékként – egyszerre jutottunk hozzá a gazdasági és a politikai szabadsághoz. Egyedülálló a demokrácia és a kapitalizmus történetében e két nagy változás együttes megvalósulása, mégpedig történelmi léptékkal mérve igen rövid idő alatt.

2. A szabad vállalkozáshoz, szabad piacra lépéshez és a tulajdonhoz való jog

Ezekhez sok intézményi változásra, többek között számos új törvény elfogadására és az ezeket kikényszeríteni képes független bíróságok létrehozatalára volt szükség.

Többféle becslés létezik a gazdasági szabadság területén történt változások mértékéről. Itt csak egy jól ismert felmérést, a *Gazdasági szabadság indexét*

mutatom be a 2. táblázatban a térségben történt hatalmas változások érzékeltetésére.

2. táblázat

„Gazdasági szabadság a világban” index (Economic Freedom of the World, EFW Index) a poszt-szocialista országokban

Ország	1990	1995	2006
Magyarország	5,35	6,36	7,41
Bulgária	4,08	4,48	6,54
Románia	4,73	3,98	6,58
Lengyelország	4,00	5,3	6,77
Albánia	4,12	4,49	6,99
Cseh Köztársaság	5,81	6,84	
Esztorország		5,55	7,82
Lettország		4,91	7,20
Litvánia	4,89	7,23	
Szlovák Köztársaság		5,54	7,52
Szlovákia		4,96	6,40
Ukrajna		3,9	5,51
Világátlag	5,68	5,99	6,58

Megjegyzés. Az EFW-indexet a Fraser Institute (USA) számítja ki. Összesen 42 indikátorral mérik a gazdasági szabadságot öt szférában: a kormányzati kiadások, a jogi struktúra és a tulajdonjogok, a pénzhez való hozzáférés, a nemzetközi kereskedelem szabadsága és a hitel, a munka és az üzleti tevékenység szabályozása területén. Ebből a 42 indikátorból képeznek összefoglaló indexet, amelynek elméletileg legmagasabb értéke 10, legalacsonyabb értéke pedig 0. A módszertan leírását lásd Gwartney-Lawson 2008. 2006-ban az EFW-index legmagasabb értékét, 8,94-et Hongkong érte el, a legalacsonyabbat, 2,67-et pedig Zimbabwé.

Forrás: A táblázatot Kapás Judit és Czeglédi Pál, a Debreceni Egyetem Közgazdasági Kar tanárai állították össze. Eredeti forrás Gwartney-Lawson 2008.

Számos kutatás bizonyította, hogy ha a köztulajdon dominanciáját felváltja a magántulajdoné, a szabad belépés és a verseny, akkor gyorsul a növekedés, nő az innováció és a technológiai fejlődés üteme, valamint javul a hatékonyság. A gazdasági szabadság *instrumentális* értéke tehát jelentős, mert segíti az olyan alapvető értékek megvalósulását, mint az állampolgárok anyagi jóléte. Ebben a tanulmányban azonban a szabad vállalkozáshoz való jog *önmagában vett* értékére helyezem a hangsúlyt. Saját döntésre – és nem utasítások vagy bürokratikus engedélyek alapján – vállalkozást indítani, piacra lépni, a konkurenciával versenyezni és újításokkal kísérletezni olyan *emberi jog*, amely – gazdasági következményeitől függetlenül – önmagában is jó és kívánatos. Azért hangsúlyo-

zom ezt az *etikai* vonatkozást, mert nem kap elég figyelmet a gazdasági változások egyoldalú technokratikus megközelítésében.

3. Különböző áruk és szolgáltatások közötti választás szabadsága

A szocialista rendszer hiánygazdaságot hozott létre. Ebből a szempontból – a Szovjetunió és Lengyelország mellett – a konferenciának otthont adó Romániában volt a legrosszabb a helyzet egészen a rendszer összeomlásáig. Előzetes figyelmeztetés nélküli áramkimaradások okoztak jelentős károkat a vállalatoknak és a háztartásoknak. Hosszú sorok és üres polcok fogadták az embereket, mert súlyos és visszatérő hiány volt alapvető élelmiszerekből és más fogyasztási javakból.¹ Évekig kellett várni arra, hogy valaki autót vagy lakást vásárolhasson.

A szabadság eddig említett dimenzióihoz hasonlóan a hiánygazdaság megszüntetését és a vevők piacának megjelenését sem egyszerűen gazdasági változásnak tekintem. Ennek a változásnak is vannak *etikai* következményei, hiszen növelte az *egyéni szabadságot*. A krónikus hiánygazdaság megfoszt minket egy alapvető emberi jogtól: attól, hogy szabadon választhassuk ki, mit vásárolunk meg. Mindenkinek joga van eldönteni, hogy mire költi a jövedelmét. Krónikus hiány esetén a rendelkezésre álló áruk köre korlátozta ezt a szabadságot. A vevők helyettesítésre kényszerültek: nem vehették meg, amit szerettek volna, csak azt, ami éppen volt. Ez megalázó helyzetbe hozta őket. Kénytelenek voltak alázasatosan és szolgálatkészen viselkedni, vagy esetleg megpróbálták megvesztegetni az eladót. Mindez nagyon hamar megszűnt.

Gyakran halljuk a következő vélelményt. Mindegy, hogy a tényleges kor-

¹ A fiatalok, akik szerencséjükre már nem ismerték meg saját tapasztalatból a hiánygazdaságot, nem csak szakkönyvekből ismerhetik meg. Olvasásuk el Dragomán György regényét, a Fehér királyt (2005) és akkor talán megsejteneik valamit abból, amit egy kamasz számára a sorban állás, a csak kiváltságos alkalmakkor előkerülő banán, a villanyáram kiszámíthatatlan kikapcsolása jelentett Ceausescu Romániájában.

lát a keresleti vagy a kínálati oldalon érvényesül: a jövedelem vagy a rendelkezésre álló javak korlátos volta hasonló módon szűkíti a cselekvési lehetőségeket. Nem értek egyet ezzel a nézettel, mert érdeminek tartom a két korlát közötti különbséget. A fogyasztói választás szabadsága nem a gazdagok luxusa. A tehetősebb emberek mindig megtalálják a módot az adminisztratív elosztás kikerülésére, és be tudják szerezni az árukat a fekete piacon vagy kemény valuta segítségével. A szegényebb embereknek – relatív értelemben – nagyobb kárt okozott a hiánygazdaság, mert nem tudták szerény jövedelmüket és még szerényebb megtakarításaikat úgy elkölteni, ahogy szeretnék volna.

Összefoglalva az eddigieket, jelentős eredményeket élvezhetünk a szabadság terén. Szomorú megfigyelés, de mégis társadalom-lélektani tény, hogy az emberek nagy része nem tulajdonít nagy értéket a szabadságnak; a többi alapértéket sokan fontosabbnak tartják. Számos felmérés hasonlítja össze, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak az emberek az egyes alapértékeknek. Ezek közül most csupán a jól ismert *World Values Survey* eredményeiből mutatok be néhányat a 3. táblázatban.

3. táblázat

Értékek: Szabadság versus rend

Ország	Szabadságpártiak (a válaszadók százalékában)	Rendpártiak (a válaszadók százalékában)
Lengyelország	19,8	66,3
Cseh Köztársaság	21,4	72,4
Szlovákia	21,9	74,6
Bulgária	26,3	64,0
Magyarország	27,2	63,4
Kelet-Németország	27,5	68,3
Románia	31,6	61,2
Nyugat-Németország	45,7	45,8
Svédország	48,1	42,5
Egyesült Államok	48,9	46,2
Spanyolország	50,5	42,9
Világ (átlag)	40,9	54

Megjegyzés: A kutatás dátuma 1997–98. A következő kérdést tették fel a válaszadóknak: „Ha választani kellene, mit tart a kormány legfontosabb feladatának: 1. Fenntartása a társadalomban a rendet; vagy 2. Tartása tiszteltben az egyének szabadságát.”

Forrás: World Values Survey 1995.

A táblázatban jól látható, hogy a posztszocialista térségben kevesebben sorolják a szabadságot a legfontosabb értékek kategóriájába, mint az olyan országokban, amelyekben 1989 előtt is kapitalista rendszer uralkodott.

Ez rávilágít az oktatási rendszer lényeges szerepére abban, hogy a fiatalok jobban megértsék a szabadság fontosságát. Már az általános iskolában vagy akár az óvodában figyelmet kellene erre fordítani. A középiskola és a felsőoktatás minden szintjén fontos lenne ennek az alapvető értéknek a tudatosítása. Végül a nyomtatott és az elektronikus sajtó, valamint az internet is jelentős szerepet játszhat a szabadság fontosságának hangsúlyozásában. Minden olyan ember felelősséggel tartozik ezért, aki befolyást gyakorol az emberek gondolkodására: tanárok, professzorok, politikusok és újságírók.

Egyszerre szembesülünk a demokrácia sikerét bizonyító és rémisztő folyamatokkal. A pártok közötti verseny olyan visszataszító mellékhatásokkal járt, mint a korrupció, a felelőtlenség és a demagógia elterjedése. A választók között megjelent a versengő parlamenti demokráciával kapcsolatos csalódottság. Bizonyos társadalmi csoportok erős vezért, jobb közbiztonságot és szigorú rendőrséget szeretnének. Nyugtalanító és elkésztítő, hogy szemérmetlenül fagyulóló, antiszemita, cigánygyűlölő és kapitalizmusellenes retorikával szavazatokat szerző szélsőjobb oldali erők számottevő támogatottságra tettek szert. A szélsőjobb oldali posztszocialista országokban a szólásszabadság és a gyülekezési szabadság jogával él – él vissza – az emberi jogok és szabadság alapjainak megtámadása céljából. Sajnálatos módon a jelenlegi válság sok szenvedést okozott, amely rokonszenvező közeget teremthet ezeknek a támadásoknak és akár a zsarnokság felé vezető utat is kiövezheti. Nem csupán egyik vagy másik posztszocialista országnak, hanem egész Európának vigyáznia kell. Ne feledjük Weimart!

Égalit

A szovjet típusú szocializmus a valóságban nem biztosította az egyenlőséget. Az elvek szintjén mindenki a munkája alapján kapott a javakból. Ez tehát egy meritokratikus kiindulópont, amelyet azonban úgy fordítottak le a létező szocializmus gyakorlatában, hogy a párt ítélt meg az egyéni érdemeket. Ez alapján a szocialista munka hősenek sokkal több jövedelem jutott, mint egy átlagos munkásnak, és többet kapott a kerületi párttitkár, mint egy egyetemi tanár. A nómenklatúra tagjai anyagi előnyöket élveztek. Nem a fizetésük volt különösebben magas, hanem jobb lakáskörülmények, hiánycikkekhez való hozzáférés, jobban felszerelt kórházak és üdülési formájában jutalmazták meg őket érdemeikért.

Igen, volt valamekkora egyenlőtlenség, de ha végignézzük a lakosság jövedelem- és vagyoneeloszlásán, akkor az derül ki, hogy leginkább egyfajta szürke egyenlősítés, az egyenlőtlenségek drasztikus leszorítása jellemezte a társadalmat. Fizetés szempontjából nem volt túl nagy különbség egy nagyvállalat igazgatója és egy egyszerű dolgozó között. A hatékony és a pazarló, az újító és a maradi ipari vagy mezőgazdasági vezető hasonló jövedelemhez jutott. Az átlagtól való kis eltérések pedig sokkal inkább a párt iránti lojalitás mértékétől függtek, mint a teljesítménytől, a tudástól, a szorgalomtól vagy az újító hajlamtól.

A rendszerváltozás után nagyon rövid idő alatt alapvetően változott meg a jövedelemeloszlás képe. Nézzünk először néhány számot a 4. táblázatban!

Nagy különbségek vannak az egyes országok között – ennek okairól most nem beszélek. Ha a posztszocialista országokat egy hosszabb listára helyezük, amelyben szerepelnek olyan országok is, amelyek nem voltak szocialisták, és az egyenlőtlenségi mutató alapján rangsoroljuk őket, akkor azt látjuk, hogy az egyes posztszocialista országok helyzése nagyon eltérő. Kétségtelen tehát, hogy a rendszerváltozás ténye mel-

lett más tényezők is fontos szerepet játszanak az egyenlőség alakulásában.

4. táblázat

A fogyasztás egyenlőtlensége

Összehasonlítható egy főre jutó fogyasztási mutató Gini-indexe

Ország	1987–1990	2003
Bulgária	0,245	0,351
Cseh Köztársaság	0,197	0,234
Észtország	0,240	0,402
Lengyelország	0,255	0,356
Lettország	0,240	0,379
Litvánia	0,248	0,318
Magyarország	0,214	0,268
Románia	0,232	0,352
Szlovák Köztársaság	0,816	0,299
Szlovénia	0,220	0,220

Forrás: Mitra–Yemtsov 2006.

Az országok közti összehasonlítás helyett most vizsgáljuk meg az időbeli változásokat, és hasonlítsuk össze a rendszerváltás előtti helyzetet a nagyjából tizenöt évvel későbbivel! Minden sorban jelentősen, sőt néhol drámai mértékben eltérő értékeket láthatunk. Ez mutatja a rendszerváltás mély társadalmi hatását.

Számos hatás vezetett az egyenlőtlenség növekedéséhez (lásd Kolosi–Tóth 2008, Lilanovic 1999, Milanovic–Ersado, 2009, Mitra–Yemtsov 2006).

A rendszerváltás során előnybe kerültek a nyertesek: sikeres vállalkozók, nagyszerű üzleti érzékkel rendelkező emberek, olyan újítók, akik új termékeket és eljárásokat vezettek be vagy új piacokat nyitottak meg, és olyan vezetők, akik segítették a vállalatok rugalmas alkalmazkodását az új gazdasági környezethez, a belföldi és a külföldi piacok változásaihoz. Közülük sokan támaszkodni tudtak a nyelvtudásukra és a modern információk technológiák ismeretére. Mindezeket a készségeket és erőfeszítéseket busásan megjutalmazta a piacgazdaság. Éppen ez a piac egyik nagy erénye: a kiemelkedő teljesítményt kiemelkedően jutalmazza. Ez az innováció, a verseny és a hatékonyság egyik elengedhetetlen feltétele.

Az anyagi sikernek persze – a valódi

érdemek mellett – más forrásai is voltak. Voltak olyanok, akik rendkívül ügyesek voltak a privatizáció során, és nagyon olcsón vagy ingyen szereztek meg a korábban állami tulajdonban lévő eszközöket, gyakran nem járva túl messze a lopástól. Voltak olyanok, akik sikeresen használták fel a korábban – akár országon belül, akár más szocialista országokban – kiépített kapcsolataikat. Mások nem riadtak vissza a bürokraták vagy a politikusok megvesztegetésétől sem. A privatizáció hasznos, fényes és káros, sötét oldala nem választható el élesen egymástól. Az összes tiszta és piszkos elem, a fehér és a fekete szürke és ragadós masszává áll össze. Világos azonban, hogy a jövedelemeloszlás felső végén nagyon magas jövedelmek jelentek meg, amelyek többszöröse a legmagasabb szocialista jövedelmeknek.

Az eloszlás alsó részén is súlyos változásokra került sor, amit több tényező okozott együttesen.

- A legfontosabb változásra a munkapiacra került sor. Az érett szocialista rendszerben nem egyszerűen teljes foglalkoztatás volt, hanem krónikus munkanélküliség szörnyű traumaként jelentkezett abban a társadalomban, amely nem volt hozzászokva ehhez az embert próbáló jelenséghez. A nők egy része önként visszavonult a munkapiacról, és a feleség és anya társadalmi szerepét töltötte be a saját háztartásában dolgozva. De az önként visszavonuló kis csoportjától eltekintve az állások megszűnése a foglalkoztatottsági ráta drasztikus csökkenéséhez vezetett, és létrejött a bejelentett munkanélküliek jelentős csoportja.

- Sok ember bizonyos szempontból „leértékelődött”; elvesztették korábbi magasabb beosztásukat, és rosszabbul fizetett állással kellett beérniük.

- A nyugdíjak reálértéke – elsősorban az inflációs időszakoknak köszönhetően – jelentősen csökkent, és idős emberek milliói süllyedtek a súlyos szegénységbe.

- Különböző formákban jelentkezik a diszkrimináció is. Miközben elvileg a

demokratikus országok minden lakóját ugyanolyan jogok illetik meg, jelen van a romákkal szembeni diszkrimináció. Nagy számban élnek Román Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és más posztszocialista országokban is. A romák között sokkal magasabb a munkanélküliek aránya, mint a társadalom egészében.

A posztszocialista átalakulás hatását a jövedelemeloszlásra sok kutató vizsgálta, és gazdag empirikus irodalom áll a rendelkezésünkre. Nincs olyan munka ebben a témakörben, amely megcáfolná az általános állítást: jelentősen nőtt az egyenlőtlenség. A gazdagok és szegények közötti különbség növekedését részben az átmenet folyamata okozta, a gyors és radikális változások, a különféle irányú társadalmi mozgások, és így talán csak *ideiglenesen* működnek. Az okok között azonban olyanok is vannak, amelyek a kapitalista rendszer *állandó* jellemzői. A kapitalizmus elidegeníthetetlen tulajdonsága, hogy sokkal magasabb jövedelemegyenlőtlenséget hoz létre a szocializmusnál.

Am az, hogy a magasabb egyenlőtlenség a kapitalizmus rendszerspecifikus tulajdonsága, nem jelenti azt, hogy egyetlen lehetőségünk a tehetetlen szemlélődés lenne. Az egyenlőtlenséget nem lehet megszüntetni a rendszer megváltoztatása nélkül, de bizonyos mértékben befolyásolhatjuk. A kormányzat tevékenysége képes az egyenlőtlenség csökkentésére. A választók jelentős része világszerte elvárja, hogy a gazdaságpolitika újraelosztó jellegű legyen. Az 5. táblázat megmutatja, hogy az egyenlőtlenséget csökkentő gazdaságpolitika támogatottsága erősebb a posztszocialista országok nagy részében, mint a szocializmus rendszerét meg nem tapasztalt országok nagy részében. A kelet-európai *átlag* inkább hajlik az egyenlősítő gazdaságpolitika felé, mint a világátlag. (Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy van olyan európai ország, pl. Spanyolország, Ciprus, Franciaország és Finnország, amely megelőz néhány olyan posztszocialista

országot, amelyben a közvélemény kevésbé hajlik egyenlősítésre.)

5. táblázat

Közvélemény a kormányzatnak a jövedelem-egyenlőtlenség enyhítése érdekében kifejtett tevékenységéről

Megjegyzés: A kutatás éve 2006.

Ország	
Bulgária	1,55
Magyarország	1,66
Ukrajna	1,71
Portugália	1,78
Oroszország	1,88
Spanyolország	1,89
Ciprus	1,91
Franciaország	1,91
Szlovénia	1,95
Lengyelország	2,00
Észtország	2,04
Szlovák Köztársaság	2,07
Finnország	2,07
Ausztria	2,15
Belgium	2,25
Svédország	2,27
Írország	2,28
Svájc	2,29
Németország	2,37
Norvégia	2,43
Hollandia	2,52
Egyesült Királyság	2,54
Dánia	2,92
Kelet-Közép-Európa (átlag)	1,86
Kelet-Közép-Európa (súlyozott átlag)	1,85
Világ (súlyozott átlag)	2,12

A következő kérdést tették fel a válaszadóknak: „Kérem, jelölje, mennyire ért egyet a következő állításokkal: A kormánynak lépéseket kellene tennie annak érdekében, hogy csökkentse a jövedelmi különbségeket: 1 határozottan egyetért 2 egyetért 3 nem tudja elutasítani, de nem is ért egyet 4 nem ért egyet 5 határozottan nem ért egyet.”
 Forrás: European Social Survey 2006/2007, 3. kör. Terjesztő: Norwegian Social Science Data Services (NSD)

A „Fizessenek a gazdagok!” visszatérő jelszó. Ez nem csupán a helyes költségvetés jözon követelménye: az adókat azoktól kell beszélni, akiket hatékonyan lehet adóztatni. Ez a jelszó inkább érzelmekre épül: sokan igazságtalannak érzik, hogy a gazdagok gazdagok. Mitől múlik el ez a rossz érzés? Természetesen jövedelmük és vagyonuk minél nagyobb részétől kell megfosztanunk őket! Nem meglepő, hogy ez a jelszó a

populista politikai retorika egyik központi elemévé vált. Nem szeretnék csatlakozni azokhoz, akik ezt skandalizálják. Sok más emberhez hasonlóan nekem sem jelentenek örömet a Robin Hood által inspirált intézkedések.

Az egyenlőtlenségek csökkentésének legfontosabb eszköze az egyenlőbb esélyek megteremtése. Ebben is kulcsszerepet játszik az oktatás. Közismert, de mégis a legfontosabb igazság, hogy az egyenlőtlenség a tanulás lehetőségének egyenlőtlenségéből származik. Fontos és nagyon meggyőző tanulmányok jelentek meg erről. A szegényebb vagy akár írástudatlan családokban született gyermekek rosszabb induló feltételei hatalmas hátrányt jelentenek a magasabb végzettségű szülők gyermekeivel szemben. Az esélyeik tovább csökkennek azért is, mert kisebb eséllyel jutnak be a jobb iskolákba vagy az egyetemre. Nem elég egyenlő jogokról beszélni: aktívan kell támogatni a hátrányos helyzetű gyerekek tanulmányait.

A hagyományos oktatási rendszerben jelen lévő hatalmas különbségek mellett nem szabad elfelejtenünk a tágabb értelemben vett tudás egyenlőtlenségeit sem. Információs társadalmunkban a számítógép-használattal, az internettel és a modern információtechnológia más eszközeivel kapcsolatos tudás alapvető fontosságú a magasabb jövedelemmel járó munkákban. Ezek a tényezők sokkal erősebb hatással lehetnek a jövedelemeloszlásra, mint például az adókulcsok progresszivitása.

Hozzájárulna az egyenlőtlenségek miatti rossz közérzet javításához, ha kézzelfogható eredmények születnének a korrupció elleni harcban.² Megerősödne az a tudat, hogy szoros a kapcsolat a valóságos teljesítmény és a magas jövedelem között, és inkább kivételnek szá-

² Sokan kiábrándultan, az intézményekbe vetett bizalmuk megrendülésével reagálnak az elharcpódzott korrupcióra és adóelkerülésre és arra, hogy az állam eltűri a tömeges normaszegést (lásd Tóth 2009). Többek között ez a közhangulat is hozzájárul ahhoz, hogy erősebbé és hangosabbá vált a növekvő egyenlőtlenség miatti felzúdulás.

mítana az, hogy valaki tisztességtelen úton jut a magas keresethez és a nagy vagyonhoz.

Fraternité

Vagy használhatunk egy manapság elterjedt szinonimát: „szolidaritás”. Az az etikai követelmény, mely szerint szolidaritást kell mutatnunk honfitársaink iránt, az egyik legbonyolultabb probléma, amellyel bármely társadalomnak és különösen a posztszocialista társadalomnak szembe kell néznie.

A szocialista rendszer *koraszülött jóléti államot* hagyott ránk. Ezt a kifejezést az átmenet elején fogalmaztam meg. A kollégák egy része egyetértett velem, mások viszont dühösen elutasították. Jó néhány írással szereztem ellenségeket, de egyik állításom sem növelte táborukat annyira, mint ez.

A szocialista állam törvénybe foglalta és a gyakorlatban is megvalósította a legkülönbözőbb szolgáltatásokhoz és juttatásokhoz való állampolgári jogot.

12

● Mindenkinek ingyenes egészségügyi ellátás járt, de számos klinikán és kórházban nem volt megfelelő a szolgáltatások színvonala: a betegek gyógyulását hosszú sorok, túlszűfolt kórházi szobák, elavult eszközök, elfogadhatatlan higiénia viszonyok és a gyógyszerek hiánya akadályozta.

● Mindenkinek ingyenes oktatás járt, de az oktatás színvonala egyenetlen volt: a tanárok nem kaptak elégséges fizetést, túl voltak terhelve munkával. Nem feltétlenül azok választották a tanári pályát, akik arra a legalkalmasabbak lettek volna. Az iskolák túlszűfoltak voltak, és nem voltak megfelelően felszerelve bútorokkal, nem is szólva az információtechnológiai eszközökről.

● A tanácsi lakások támogatott bérleti díjait mindenki megengedhette magának, de a fiataloknak éveket kellett várniuk arra, hogy saját lakásba költözhesenek. Ráadásul a szocialista építőipar által előállított lakások minősége is sok esetben kritikán aluli volt.

● A vállalat vagy a helyi tanács minden

erre igényt tartó család számára gondoskodott bölcsődéről vagy óvodáról, amely ingyenesen vagy alacsony, névleges áron állt rendelkezésre.

● Az állami szektorban (ideértve az állami tulajdonban lévő vállalatokat is) minden munkavállaló számára a nyugdíjkorhatár elérésétől kezdve állami nyugdíjat fizettek, amelyet a költségvetés, vagy a költségvetési garanciával támogatott országos nyugdíjalap vagy a vállalat finanszírozott.

Azt az állami szervezetet, amely mindezeket a juttatásokat (és a hasonlóképpen kezelt egyéb ingyenes vagy majdnem ingyenes juttatásokat) megvalósította, neveztem összefoglalóan koraszülött jóléti államnak. A „koraszülött” jelzőt azért használtam, mert sok más kutatóval együtt arra a következtetésre jutottam: a szocialista gazdaságok fejlettségi szintje nem tette lehetővé a felsorolt juttatásokhoz kapcsolódó ígéretek megtartását. A gyakorlatban az állam vagy képtelen volt az univerzális jogosultságra vonatkozó ígéréteinek eleget tenni, vagy ha erre kísérletet tett, akkor az csak szegényes, alacsony minőségi szinten valósult meg. Az elvileg mindenkihez járó szolgáltatások és a valós juttatások közötti különbség, az állam ígérétei és a valóban rendelkezésre álló erőforrások közötti eltérés a szocializmus jellegzetes rendszerspecifikus tulajdonsága. És ez az örökség jelentette az egyik legkomolyabb problémát az átmenet gazdaságpolitikáját kialakító döntéshozók számára.³

Merre haladjunk tovább a koraszülött jóléti állam induló állapotából? Nem szeretnék most konkrét programot javasolni, bemutatva a program mellett és ellen szóló érveket. Ezt már más tanulmányokban megtettem. Ehelyett általános áttekintést kívánok adni, bemutatva a jóléti államhoz való viszo-

³ Haggard és Kaufman (2008) átfogó és mélyreható leírást ad a jóléti államnak a posztszocialista régióban végbemenő reformjairól, összehasonlítva őket a Latin-Amerikában és Kelet-Ázsiában végbemenő hasonló irányú változásokkal.

nyulás négy lehetséges típusát, amiből kettő „tiszta”, kettő pedig „kevert”.

Kezdjük a két „tiszta” megközelítéssel!

Az *első megközelítés* szerint meg kell szüntetni az *univerzális* juttatásokat. Fel kell váltani ezt a rászorulókat támogatásának elvével. Igen, fontosnak tartjuk a Fraternité eszméjét, mindannyian testvérek vagyunk, de a legtöbb testvérünknek nincs szüksége a segítségünkre, magukról is tudnak gondoskodni. Segítünk rajtuk, ha azt látjuk, hogy nem tudják egyedül megoldani a problémáit. Hadd szemléltessem ezt a megközelítést néhány példával!

● Az ingyenes egyetemi oktatáshoz való hozzáférés univerzális jogát el kell törölni. Be kell vezetni a tandíjat. Akik nem engedhetik meg maguknak a tandíjat, kapjanak diákhitelt, amit a későbbi magasabb jövedelmükből kell visszafizetniük. Emellett kaphatnak különleges ösztöndíjat azok (és csak azok), akik e nélkül nem tudnának olyan életmódot folytatni, mint az egyetemisták általában.

● Ha univerzális a gyermekek ingyenes óvodai ellátására való jog, akkor minden – akár gazdag, akár szegény – családnak a gyerekek száma alapján jogosultságot kell kapnia az államtól, amely köteles ingyenes óvodai férőhelyet biztosítani az összes gyereknek. A rászorulókat támogatásának elve szerint viszont csak azoknak a családoknak jár különleges segítség az államtól (és végső soron az adófizetőktől), akik nem engedhetik meg maguknak a gyermekgondozás költségeit, és nem tudnak fizetni az óvodai szolgáltatásokért.

Ezt az irányt tartja jónak a legtöbb közgazdász és piacpárti reformer. Az olyan valódi konzervatív politikusok is ezt fogadják el, akik a liberális eszmék hívei (a „liberális” kifejezést itt az európai és nem az amerikai értelemben használom). Ez az irány segítene abban, hogy a posztszocialista jóléti állam olyan méretűre zsugorodjon, ami jobban megfelel a gazdasági fejlettségi szintjének.

Pragmatikus érvek is szólnak az első

megközelítés mellett: a költségvetés egyensúlyának előmozdítása, a beruházásokat ösztönző alacsonyabb adókulcsok, a foglalkoztatás növekedése és a vállalkozói szellem erősödése. Hallunk olyan érveket is, amelyek a *politikai filozófia* területéről származnak: az egyéni autonómia tisztelete, a választás szabadsága, az állam paternalista magatartásának elutasítása és végső soron az, hogy ne avatkozzanak bele a politikusok a magánszférába és az egyéni döntésekbe.

A *második megközelítés* szerint fenn kell tartani a jogosultságok univerzalitását, és határozottan ellen kell állni minden olyan kísérletnek, amely a juttatások korlátozására irányul. Meg kell fontolni a jogosultságok körének bővítését is. Ennek a nézetnek a hívei hajlandók elfogadni, hogy a magas kiadásokat magasabb adókból fedezze a költségvetés.

Ezt az irányt vallja magáénak sok szociológus, de sok orvos, tanár, szociális munkás és olyan szakember is, akinek a munkája valamilyen módon a jóléti állam különböző részeihez kötődik. Politikai szempontból ezt az irányt fellálltan és következetesen támogatja a „régiből”, vagyis az olyan politikusok, akik még most is az ötvenes évek skandináv vagy német szociáldemokrácia ideológiájának hívei.

A *második megközelítés* szószólói is használnak *pragmatikus* indoklást. Hatalmas bürokráciát igényel annak vizsgálata, hogy ki számít rászorultnak. Az univerzális támogatások kiutalása sokkal egyszerűbb és kevesebb adminisztrációs költséggel jár. Érvelnek azzal is, hogy többnyire könnyebb széles parlamenti támogatást szerezni univerzális jogosultságokhoz, mint a célzott támogatásokhoz. És ebben az esetben is hallhatunk a *politikai filozófia* állításából levezetett érveket. Az univerzális jogosultságok mellett felhozott gondolatmenet az egyenlőség szélesebb értelmezéséből indul ki: minden egyént ugyanazok a jogok illetik meg. Az állam kötelezettségei mindenki irányába ugyanazok.

A *második megközelítés* hívei kieme-

Értékek: Egyéni felelősségvállalás versus paternalizmus

Ország	
Ukrajna	2,98
Belorusszia	2,96
Románia	2,85
Szlovénia	2,72
Oroszország	2,67
Bulgária	2,56
Cseh Köztársaság	2,55
Észtország	2,43
Lengyelország	2,40
Szlovák Köztársaság	2,34
Lettország	2,30
Magyarország	2,23
Litvánia	2,19
Kelet-Közép-Európa (átlag)	2,55
Kelet-Közép-Európa (lakossággal súlyozott átlag)	2,67

Megjegyzés: A kutatás éve 2004.

A következő kérdést tették fel a válaszadóknak: „Kérem, jelölje, melyikkel ért egyet:

Az egyéneknek kell gondoskodniuk magukról és a megel-hetéseükről.

1 határozottan egyetértek

2 némiképp egyetértek

vagy

Az államnak kell gondoskodnia mindenki anyagi jólétéről

3 némiképp egyetértek

4 határozottan egyetértek.”

Forrás: New Europe Barometer 2009.

lik a szoros kapcsolatot két cél, és végső soron két forradalmi jelszó között: szorosan kapcsolódik egymáshoz az Égalité és a Fraternité, vagyis az egyenlőség és a testvériség. A cikkem előző fejezetében bemutattam néhány összehasonlítást a pénzbeli jövedelem egyenlőtlenségéről (a pénzbeli jövedelem eloszlásának Gini-együtthatóját). A háztartások fogyasztásának jelentős része azonban természetben kapott juttatásokból áll. Az ingyenes egészségügyi ellátás, az ingyenes oktatás és a különböző kiadásokat csökkentő támogatások mind hozzájárulnak a háztartások fogyasztása közötti egyenlőtlenség csökkentéséhez. Minél szélesebb az univerzális jogosultságok köre, annál nagyobb a jóléti állam relatív nagysága – annál jobban érvényesül az egyenlőség. Minél erősebb a Fraternité, annál nagyobb az Égalité.

A második megközelítés hívei joggal hitvatkoznak arra, hogy a posztoszocialista országokban (közülük is elsősorban Ukrajnában, Belorussziában, Oroszországban és Romániában) a lakosság jelentős része igényli az államtól a paternalista magatartást.⁴ Ezt tükrözik a 6. táblázatban ismertetett felmérés adatai. Azaz a paternalista retorika és gazdaságpolitika népszerű; hirdetőinek és megvalósítóinak szavazatokat hoz.⁵

Eddig két tiszta és világos álláspontot mutattam be, amelyek mögött pragmatikus és mélyebb filozófiai érvek is állnak. A politikai játékokat viszont sajnos nem a pragmatikus viták értelmes és nyugodt mezején vagy a filozófiai alapvetések éles és tiszta légkörében rendezik meg. Ezt a sportot olyan arénában űzik, amelyben a szavazatokért életrehalálra küzdenek egymással a politikai

gladiátorok a választási győzelemben és a politikai ellenfél csúfos bukásában bízva. Ebben a sportban az egyik vagy a másik „tisza” álláspontot egyértelműen képviselő csoportok erős játékosoknak bizonyulhatnak, sőt bizonyos országokban bizonyos időszakokban az egyik vagy a másik csoport akár domináns szerepet is játszhat. Vannak azonban olyan politikai képződmények is (pártok, pártokon belüli tagozatok vagy különféle párton kívüli mozgalmak),

amelyek nem illeszkednek bele egyik „tisza” kategóriába sem. A kormányon és az ellenzékben lévő politikusokra is nagy nyomás nehezedik, hogy ne nyese-gessék vissza a jóléti állam hajtásait. Noha köztudott, itt most mégis ki kell emelni, hogy egy „racsnihatásról” van szó. Az elmozdulás az egyik irányban megvalósítható, de a visszamozdulás az ellenkező irányban szinte megvalósíthatatlan. Politikailag könnyű és nagyon népszerű növelni a kiadásokat a jóléti állam kiterjesztése céljából, és nehéz és rendkívül népszerűtlen ezeknek a kiadásoknak a csökkentése. Nem csoda, hogy az előbb említett két „tisza” irány mellett mindenütt a homályos és elmosódott politikai hozzáállás példái-val találkozunk.

A harmadik megközelítés a populista irány, amely a juttatások teljes körének fenntartását vagy akár kiterjesztését ígéri. Más szóval XXL (extra-extra large) méretű jóléti államot ígér anélkül, hogy megjelölne a kiadások finanszírozásának forrását. Ez a hozzáállás kevésbé rossz esetben csak a választási kampány során vagy az ellenzék sorai-ból, a kormány liberális reformjainak dühödt kritizálása formájában nyilvánul meg. Sokkal súlyosabb helyzet akkor, ha egy populista párt megnyer egy választást, és utána megtartja felelőtlen ígéreteit, ami katasztrofális költségvetési hiányhoz és az ehhez kapcsolódó szomorú makroökonómiai következményekhez vezet.

A negyedik megközelítés fő jellegzetessége az elvhűség hiánya. Köztudott módon a politikai pártok vagy a kormányok a nehéz döntésekre sokszor *inkonzisztenciával* válaszolnak. Januárban egy lépés az első irányban (a jóléti állam bizonyos kiadásainak csökkentése), februárban egy lépés az ellenkező irányba (a jóléti állam más kiadásainak növelése). A negyedik kategóriába tartozó politikusok páros napokon a jobboldali választók felé kacsintanak, páratlan napokon viszont a régi baloldaliaknak. Habozás, ingadozás, kiszámíthatatlan szavak és tettek – ezek ennek a politikai hozzáál-

lásnak a jellegzetes ismertetőjegyei. A szavazók összezavarodnak, mert nem értik, hogy mi történik. Legfeljebb ideiglenesen nőhet az ilyen kormányok vagy pártok népszerűsége, amikor valamelyik – első vagy második típusú – „tisza” álláspont hívei elkezdnek bizakodni, mert nem látják át a helyzetet. Előbb vagy utóbb azonban megértik, hogy lóvá tették őket az egymással elmentéses célok közötti lavírozással.

Úgy látom, hogy a modern Tony Blair-stílusú új szociáldemokrácia sok országban vezet ilyen viselkedéshez, beleértve a posztoszocialista térségbe tartozó egyes országokat, többek között Magyarországot is. A jóléti állammal kapcsolatos gazdaságpolitika sok szempontból inkonzisztens, mert az értékek két egymást kizáró halmazának akar egyszerre megfelelni, és párhuzamosan próbálja a választók két, gyökeresen eltérő preferenciájú és egymást nem túlságosan kedvelő csoportját lekenyerezni.

A cikkem vázát a nagy francia forradalom jelszavai jelentették. 1789 és az azt követő évek forró légkörében senkit nem érdekelt, hogy a három jelszó összeegyeztethető-e egymással vagy sem. A francia forradalom majdnem egy évszázaddal azelőtt zajlott, hogy Bismarck bevezette Németországban a társadalombiztosítást, és több mint száz évvel korábban azelőtt, hogy Skandináviában és Angliában a szociáldemokraták belefogtak a modern jóléti állam felépítésébe. Napjaink gazdaságpolitikusi, akik hosszú harcot folytatnak a strukturális átalakításokért, nem hagyhatják figyelmen kívül a konzisztencia kérdését. Ha megpróbálják semmibe venni a konzisztencia, a következetesség követelményét, akkor súlyos politikai árat kell érte fizetniük.

Előrejelzés?

Szívesen adnék előrejelzést, jó lenne, ha felvázolhatnám saját jövőképemet. Attól tartok azonban, hogy nem látom tisztán, mi fog történni a jövőben azon

⁴ Hadd idézzem itt Isaiah Berlin (1993, 372, 412-413) szavait: „Ha ugyanis az ember lényege, hogy autonóm lény... akkor a lehető legrosszabb, ha az emberekkel úgy bánnak, mintha nem autonóm lények, hanem oksági hatásoknak kitett természeti tárgyak volnának... akinek döntéseit manipulálhatják azok, akik rajtuk uralkodnak... A paternalizmus nem azért önkényes, mert zsarnoki, mert még elnyomóbb, mint a nyers, brutális, felvilágosulatlan önkényuralom... Azért zsarnoki, mert sérti az önmagamról mint emberről alkotott

felfogásomat.” Elszomorító, hogy ezt az emberek csak a kisebb hányada érti meg és érzi át.

⁵ Figyelemre méltó kutatást végzett egy amerikai és egy német közgazdász (Alesina-Fuchs-Schündeln 2007). Összehasonlító vizsgálattal megállapították, hogy a mai Németország keleti részében, az egykori NDK területén a lakosság sokkal inkább igényli a paternalista jóléti államot, mint a nyugati területen, ahol másképpen szocializálódtak az emberek értékei és elvárásai.

a területen, amit ennek a tanulmány-nak a témájául választottam.

Nagyon vegyes képet kapunk, ha körbetekintünk a posztoszocialista átmenet térségén. Biztosan nem mutatnak ugyanabba az irányba a jóléti állam tevékenységével kapcsolatos változások. Néhány országban erőfeszítéseket figyelhetünk meg az univerzális és széles körű juttatások megnyirbálására, máshol pedig új szociális jogokat adnak a szocialista rendszerből örökölt juttatások hosszú listája mellé. Az egyik irányba tett lépéseket visszalépések és az ellenkező irányba mutató intézkedések követik.

Már 2006 előtt is látható volt a mindkét irányba történő elmozdulások heterogenitása. A térség lakói nehéz időköt éltek meg; az erőforrások újraelosztásának nehéz átalakításával, a tulajdonjogok drámai változásaival és egy ideig az alkalmas intézkedések hiányával kellett szembenézniük, amit tetéztek az 1990-es években a transzformációs válság okozta súlyos gondok. Ezek a tényezők mind hozzájárultak ahhoz, hogy a transzformációs válság következtében a gazdasági teljesítmény sokkal súlyosabban esett vissza, mint az 1929-et követő években, a történelem addigi legsúlyosabb válsága során. Ez egybeesett azzal, hogy az állásbiztonsághoz szokott emberek milliói váltak munkanélkülivé. A gazdasági visszaesésből és az állásbiztonság megszűnéséből származó megpróbáltatást valamennyire tompítani tudták a szocializmusból örökölt jóléti állam szolgáltatásai (lásd Kean-Prasad 2002, valamint Vanhuyse 2006). Az állásukat elvesztő emberek nem csak a saját szűkös eszközeikre számíthattak az egészségügy területén, és a gyermekeik is ingyenes ellátásban vagy oktatásban részesültek. Sok potenciálisan munka nélküli ember korai nyugdíjba vagy rokkantnyugdíjba menekült, és az államigazgatás elnézte nekik, ha ezek a menekülési útvonalak nem voltak teljesen mentesek a szabálytalanságoktól. Az örökölt juttatások mellett újakat is bevezettek: biztosítást vagy állami segélyt hoztak létre a munkanélküliek

számára, az árliberalizáció hatásainak legalább részleges ellensúlyozására magas támogatásokat vezettek be az energiafogyasztók számára, új támogatási formákat honosítottak meg a magánlakások építésére és így tovább. Sokkal erősebb lett volna az emberek haragja és frusztrációja, ha nem lehetett volna igénybe venni a jóléti állam régi és új szolgáltatásait. Ez a tényező nagy szerepet játszik annak magyarázatában, hogy miért ragaszkodik a lakosság olyan nagy része a jóléti államhoz.

A 21. század első évtizedének elején gazdasági fellendülés vette kezdetét. Ekkor jelentkeztek az első hasznos eredményei annak, hogy a magasabb hatékonyságot és a gyorsabb növekedést ígérő kapitalista rendszer felváltotta az alacsony hatékonysággal működő szocialista gazdasági berendezkedést. És ezután a globális pénzügyi válság és recesszió formájában váratlanul újabb csapás érte ezeket az országokat. Egyelőre senki nem tudhatja, hogy a termelés visszaesése meghaladja-e az 1929-et követő válságban tapasztaltat, sőt az sincs kizárva, hogy ez a válság mélyebb lesz, mint a rendszerváltást követő visszaesés. Annyi azonban világos, hogy már eddig is sok millió embert sodort bajba, sok szenvedést okozva nekik.

Bizonyos, hogy a védelmező állam iránti igény erősödni fog a második hirtelen változás, a váratlan gazdasági problémák és a nyugtalanító bizonytalanság hatására. A politikusok kettős nyomás alá kerülnek. A lakosság jelentős része hajlandó lesz feladni az egyéni szuverenitásra irányuló igényeit, engedni a szabadságjogok tekintetében, és elfogadni egy a korábnál is inkább paternalistább jellegű államot, amely felelősséget vállal lakói jólétéért és biztonságáért. Ebből egyrészt az következik, hogy sok országban fel fogják adni a jóléti állam olyan irányú reformjára vonatkozó elképzeléseket, amelyek méretének csökkentésére vagy az univerzális jogosultságok csökkentésére irányulnak. Másrészt előbb vagy utóbb a politikusok (legalábbis a kormányon lévők, akik fe-

lősséggel tartoznak az állam bevételeiért és kiadásaiért) érezni fogják a makroökonómiai helyzet nyomását. Az Égalité és a Fraternité szellemében való nagyvonalú költsékezés után megérkezik az igazságtétel nagy számla is, mégpedig magas költségvetési hiány, az államadósság/GDP arány növekedése, a fizetési mérleg növekvő hiánya és az államkötvények iránti kereslet drasztikus csökkenése formájában. A honfitársaikkal való szolidaritás nemes eszménye vagy a jótékonyosság céljaival való egyetértés nem lágyítja meg a tőkepiacok – a bankszektor, a tőzsde, más pénzügyi szervezetek, a brókerégek és az általuk alkalmazott számtalan elemző – szívét. Nem azért, mert kegyetlenek vagy szívtelenek volnának, ahogy a populista politikai retorika torzított karikatúrái ábrázolják őket – egyszerűen csak teszik a dolgukat. Mindenesetre a makroökonómiai nehézségek és a pénzügyi-üzleti kör hangos kritikái és figyelmeztetései az ellenkező irányba tolják a politikusokat. Olyan mértékben kell csökkenteni a kiadásokat, hogy az adók is csökkenhessenek, és így több tér maradjon a magánberuházásoknak, amelyek hozzájárulnak a termelés felfutásához.

Mi lesz az ellenkező irányú erők ere-dője? Őszintén szólva nem tudom. Talán minden országban más lesz a vég-eredmény. Ez sok mindentől függhet: a válság súlyosságától, a nyertesek és a vesztesek arányától, valamint az első vagy a második tiszta irány képviselő, a populista (a harmadik irányba tartozó) és inkonzisztens (a negyedik irányba tartozó) pártok, párton belüli frakciók és pártokon kívüli mozgalmak támogatóinak arányától. Talán lesznek olyan szerencsés országok, amelyekben megjelenik egy nagy államférfi, aki képes szembenézni a rövid távú alternatívák közötti nehéz választással, de nem téveszti szem elől a hosszú és széles történelmi távlatot sem. És lesznek olyan országok is, amelyeket összezavart és zavarba ejtő politikusok irányítanak, akik elvesznek az egymásnak ellentmondó erők labirintusában, megrekednek és elszűnyednek a merev és dermedt bürokratikus struktúrák mocsarában. Attól tartok, hogy egy kérdőjellel kell befejeznem az előadást. Ki tudja, mi történik majd régióinkban, sok győzelmet megért és sok bajtól szenvedő országainkban a Liberté, Égalité és Fraternité eszméivel?

Hivatkozások

- Alesina, Alberto – Fuchs-Schündeln, Nicola (2007): Good Bye Lenin (or not?) – The Effect of Communism on People's Preferences. *American Economic Review*, 97. évf. 4. sz. 1507–1528.
- Czeplédi Pál–Kapás Judit (2009): *Economic Freedom and Development*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Berlin, Isaiah 1969 (1990): A szabadság két fogalma. In: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, Európa.
- Dragomán György (2005): *A fehér király*. Budapest, Magvető.
- EBRD 2008. *Transition Report 2008: Growth in Transition*, London, EBRD.
- EBRD 2009. *Transition Report 2009: Transition in Crisis*, London, EBRD.
- Economist Intelligence Unit 1990–2008. *Country Reports* <www.eiu.com>.
- European Social Survey. Round 3. Oslo: Norwegian Social Science Data Services. <http://ess.nsd.uib.no/ess/round3/> Retrieved on December 12, 2009.
- Gwartney, J. D.–Lawson, R. (2008): *Economic Freedom of the World. Annual Report*. Vancouver, Fraser Institute.
- Haggard, Stephan–Kaufman, Robert R. (2008): *Development, Democracy and Welfare States*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Kean, Michael–Prasad, Eswar (2002): Inequality, Transfers, and Growth: New evidence from the Economic Transition in Poland. *Review of Economics and Statistics*, 324–341.
- Kolosi Tamás–Tóth István György (2008): Rendszerváltás: Nyertesek és vesztesek. In: *Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Újratervezés – Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*, Budapest, TARKI, 11–50.
- Kornai János (1992): Posztoszocialista átmenet és az állam. *Gondolatok fiskális problémákról. Közgazdasági Szemle*. 39. évf. 6. szám, 489–512.

Milanovic, Branko-Ersado, Lire (2009): Reform and Inequality during the Transition: An Analysis Using Panel Household Survey Data, 1990–2005. Washington D.C., World Bank.

Milanovic, Branko (1999): Explaining the Increase in Inequality during Transition. Economics of Transition. 7. évf. 2. sz. 299–341.

Mitra, Pradeep-Yemtsov, Ruslan (2006): Increasing Inequality in Transition Economies: Is There More to Come? World Bank Policy Research Working Paper 4007, 2006. szeptember, Washington D.C., World Bank.

New Europe Barometer 2009. Centre for the Study of Public Policy, University of Aberdeen, Scotland, 2004. In: http://www.abdn.ac.uk/cspp/view_item.php?id=404 (letöltés napja: 2009. december 12.).

TARKI 2009. World Value Survey, Technical Report. Budapest, TARKI.

Tóth István György (2009). Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában. Budapest, TARKI.

Vanhuyse, Pieter (2006): Divide and Pacify. Budapest, CEU Press.

World Values Survey 1995. Official data file v.7. <http://www.worldvaluessurvey.com/>(letöltés napja: 2009. december 12.).

F. Liska Tibor

LisKaLand 2009

Liska Tibor (1925–1994) kutatásai olyan társadalmi-gazdasági modell kidolgozására irányultak, amelyben még a tulajdon is verseny tárgya, ahol az állam csak a verseny kereteit biztosítja, de nem szólhat bele a gazdaság működésébe. A Budapesti Műszaki Egyetem Liska Tibor Szakkollégiuma 2009 júliusában tábort szervezett, amely a Liska-modell szabályai szerint működő, önszabályozó társadalmat szimulált.

A LisKaLand tábort 8 napig 82 egyetemista lakott, de a vendégekkel együtt (előadók, média, látogatók) a tényleges létszám 100 körül mozgott. A helyszín a Balaton-felvidéken, Tapolca és Sümege között volt az erdőben. A faházakból és a hozzájuk tartozó kiszolgáló létesítményekből (előadóterem, szabadtéri színpad, mosdók, sportpályák stb.) álló szabadidőközpont ideális táborhelynek bizonyult, távol a külvilágtól (térférő is alig-alig volt).

A táborlakókat színvonalas programok várták: napközben szakmai előadások, bankszimuláció, esettanulmányi verseny, képességfejlesztői tréning, este zenekarok, bűvészműsor, vetélkedők. A legmaradandóbb élményt azonban a Liska-modell gyakorlati alkalmazása nyújtotta. A résztvevők vállalkozásba vették és saját maguk üzemeltették a tábort minden funkcióját: a konyhát, a büféket, a sportpályákat, a mosdókat és minden egyebet. Az igénybe vett szolgáltatásokért LisKaLand saját pénzében, ökiben fizettek egymásnak. (Az őki az 1982-ben rendezett hasonló tábor, az Ökland pénzeme volt, hagyománytiszteletből vettük át.)

Működés

Induláskor mindenki megkapta folyószámlán a társadalmi örökségét, formálisan két betétszámlát azonos összeggel. Az egyik (a kockáztható hányad) szabadon elkölthető volt, a másikhoz nem férhetett hozzá, de ennek kamatai folyamatosan növekvő jövedelmet biztosítottak. (Az alapkamat napi 20 százalék volt. A nem kockáztható hányad

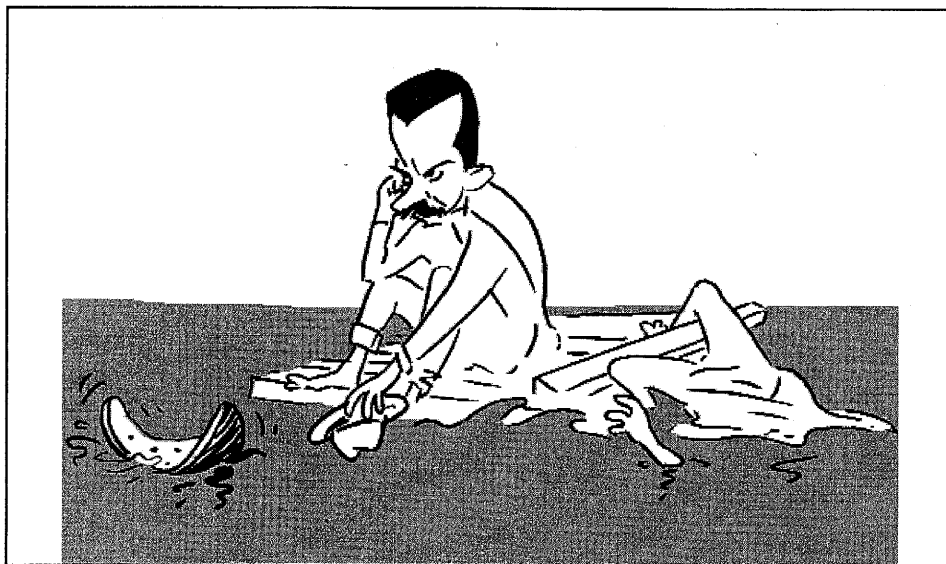
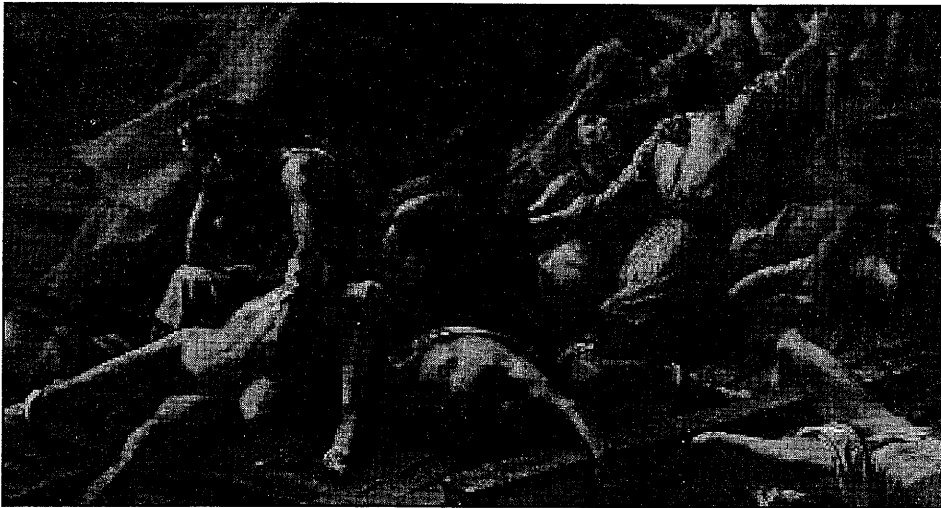
kamatának csak a felét lehetett szabadon elkölteni, a másik fele a tőkét növelte.)

A tábortba érkezés után árverés következett, a vállalkozások így kerültek első tulajdonosukhoz. Az árverésre bocsátott cégek mellett – minimális regisztrációs díj ellenében – bárki bejegyeztethetett új céget. Éltek is a lehetőséggel, így jött létre a gyümölcssaláta-bár, a masszázsszalon, a piackutató és egyebek, míg végül összesen 35 cég talált gazdára. (Minden cégnek egy tulajdonosa lehetett, ha többen működtettek egy céget, akkor is csak az egyikük nevével volt jegyezve.) A cégtulajdonos tetszőlegesen változtathatta a cég értékét, és ezzel arányos (8 százalék) használati díjat kellett fizetnie, viszont köteles volt ezen az áron eladni, ha vevő jelentkezett. A nyolc nap alatt 26 cégnél volt tulajdonoscseré (átlagban több mint háromszor), ebből három cégnek öt különböző tulajdonosa is volt, és az oda-vissza vásárlás sem ment ritkaságszámba.

LisKaLandon két „állami” cég is működött: a „bank” és a „külker”. Mindkét állami vállalat lényegében döntési jogkör nélkül üzemelt, csak a profiljába tartozó szolgáltatásokat nyújtotta. A „bank” a folyószámlákat vezette, a készpénzbeviteléseket, kifizetéseket bonyolította, az átutalásokat és a cégek aktuális értékét regisztrálta. LisKaLand teljes információs társadalom volt: a folyószámlák nyilvánosak voltak, a banki terminálokról bárki lekérdezhette az adatbázis bármely részletét, még azt is, ki mikor milyen tranzakciót bonyolított a bankban.

A „külker” „külföldről”, a közeli (10 kilométer) bevásárlóközpontból szerez-

18



19